

IZMEĐU SJEĆANJA, PORICANJA I ZABORAVA -
TRI STUDIJE SLUČAJA O KULTURI SJEĆANJA U BIH 20
GODINA NAKON RATA

MEMORIZACIJA RATNIH DOGAĐAJA PUTEV NARATIVA I
NJEN UTJECAJ NA POLARIZACIJU STANOVNIŠTVA U
SUKOBIMA HRVATA I MUSLIMANA (BOŠNJAKA) U
HERCEGOVINI

DAREL KAPETANOVIĆ

Naslov publikacije: Između sjećanja, poricanja i zaborava:
Tri studije slučaja o kulturi sjećanja u BiH 20 godina
nakon rata

Naslov studije: Memorizacija ratnih događaja putem narativa i njen
utjecaj na polarizaciju stanovništva u sukobima Hrvata i
Muslimana (Bošnjaka) u Hercegovini

Autor: Darel Kapetanović

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kupreška 20
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Tel.: +387 (0)33 722-010

E-mail: fes@fes.ba

Web: www.fes.ba

Za izdavača: Judith Illerhues

Lektura: Enita Čustović

DTP: Berina Muratović

Godina izdavanja: 2015.

Stavovi, mišljenja i zaključci u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftung. Friedrich-Ebert- Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u publikaciji. Sva prava zadržana od strane: Friedrich-Ebert-Stiftung.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.322(=163.42):(=163.4*3)"1992/1995"
94(497.6)"1992/1995"
KAPETANOVIĆ, Darel

Memorizacija ratnih događaja putem narativa i njen utjecaj na polarizaciju stanovništva u sukobima Hrvata i Muslimana (Bošnjaka) u Hercegovini / Darel Kapetanović. - Sarajevo : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. - 56 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Serija Između sjećanja, poricanja i zaborava : tri studije slučaja o kulturi sjećanja u BiH 20 godina nakon rata)

Bibliografija: str. 53-55 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-884-49-8
COBISS.BH-ID 22570758

IZMEĐU SJEĆANJA, PORICANJA I ZABORAVA -
TRI STUDIJE SLUČAJA O KULTURI SJEĆANJA U BIH 20
GODINA NAKON RATA

MEMORIZACIJA RATNIH DOGAĐAJA PUTEM NARATIVA I
NJEN UTJECAJ NA POLARIZACIJU STANOVNIŠTVA U
SUKOBIMA HRVATA I MUSLIMANA (BOŠNJAKA) U
HERCEGOVINI

DAREL KAPETANOVIĆ

SARAJEVO, 2015.

Sadržaj

Uvod.....	13
Blaž Kraljević kao rezultat jedne politike kroz različite etno-nacionalne prizme u procesu sjećanja	18
Dretelj kao rezultat jedne etnonacionalne realnosti kroz različite etnonacionalne prizme u procesu sjećanja	29
Grabovica kao rezultat jedne etnonacionalne realnosti kroz različite etnonacionalne prizme u procesu sjećanja	37
Rezultati prethodno opisanih procesa i alternativno rješenje	43
Literatura	49

Predgovor

IZMEĐU SJEĆANJA, PORICANJA I ZABORAVA:

TRI STUDIJE SLUČAJA O KULTURI SJEĆANJA U BIH 20 GODINA NAKON RATA

Smatra se da je u svijetu u ovom trenutku 30 država, 30 društava i stotine hiljada ljudskih sudbina prinuđeni da prolaze ratne traume. Skoro nijedna zemlja u svojoj historiji nije bila pošteđena rata, pa tako ni Bosna i Hercegovina, gdje su se jednoj generaciji znali dva puta desiti nemili događaji. Jedno takvo bolno iskustvo je na sreću građana Bosne i Hercegovine okončano prije tačno 20 godina, ostavivši iza sebe katastrofalne posljedice po društvo. Sada, nakon dvije decenije jasno je da je stanje, u kojem se današnje bosansko-hercegovačko društvo nalazi, prožeto posljedicama rata.

O zločinima koji su počinjeni u periodu od 1992. – 1995. na području BiH, ne postoji skoro nikakav konsenzus među političkim elitama, a samim tim ni u društvu. Taj konsenzus se ne može postići oko prirode pojedinih zločina, ali ni oko samog broja žrtava. Sjećanje na ove događaje, kao izraz respektiranja žrtava i njihovih porodica, često bivaju također kamenom spoticanja daljem društvenom razvoju. Kultura sjećanja koja se razvija u bosanskohercegovačkom kontekstu, kao značajan nedostatak ima *isključivo* prikazivanje *svojih* žrtava, zanemarujući stradanje i tugu *drugih*. Takva kultura sjećanja dugoročno dovodi do neusklađenih zajedničkih narativa o prošlosti, što za posljedicu ima podijeljena društva sklona zloupotrebi sjećanja i stvaranju potencijala za nove sukobe.

Smatrajući da se bez suočavanja sa prošlošću, kao pretpostavkom za pomirenje, ne može graditi budućnosti, Friedrich-Ebert Fondacija u BiH, već duži niz godina svoj rad u Bosni i Hercegovini posvećuje ovom pitanju. Samo konstruktivan i kritički odnos prema teškom periodu prošlosti vlastitog naroda, ali i uvažavanje stradanja drugih naroda u Bosni i Hercegovini može doprinijeti stvaranju političke kulture međusobnog uvažavanja i poštivanja. To bi trebalo stvoriti preduslov daljoj integraciji društva sa ciljem stvaranja stabilne demokratije.

Kako bi pomogla bosansko-hercegovačkom društvu u suočavanju sa prošlošću, Friedrich-Ebert Fondacija svake godine realizira mnoštvo aktivnosti među kojima značajan segment čine upravo one posvećene kulturi sjećanja.

Kao doprinos debati kako se sjećamo određenih događaja, Friedrich-Ebert Fondacija objavljuje seriju od tri kratke studije slučaja, gdje se analiziraju politike i kultura sjećanja različitih društveno-političkih aktera u pojedinim sredinama. Ove studije će biti objavljivane u toku 2015. godine i ticati će se odnosa prema zločinima počinjenih prema Srbima u opkoljenom Sarajevu, zločinu prema nesrbima u Prijedoru i naposljetku zločinima koji su počinjeni tokom bošnjačko-hrvatskog sukoba u slučaju Grabovica i Dretelj.

Ova tri slučaja su odabrana, obzirom na njihov značaj u društvu i na činjenicu da se sjećanje na te zločine često nekritički osvrće. Odabirom ova tri slučaja, nije namjera da se ova tri slučaja izjednače ili na bilo koji način uporede, nego da se na pojedinačnim slučajevima prikaže na koji način određeni društveno-politički akteri doprinose stvaranju kulture sjećanja, te kako ona može biti unaprijeđena.

Cilj ove serije kratkih analiza pojedinih praksi sjećanja nije prikaz svih zločina u BiH, niti način na koji se akteri drugih gradova odnose prema zločinima počinjenim u tim gradovima, ali će sigurno dati sliku o kompleksnosti i izazovima pred kojima se nalazi kultura sjećanja u Bosni i Hercegovini i doprinijeti daljoj debati u društvu o ovim pitanjima.

Nermin Kujović
Naučni saradnik
Friedrich-Ebert-Stiftung BiH

Uvod

Glavni cilj ovog istraživanja je da se na tri primjera (događaja) iz perioda 1992-1995. godine pokuša što bolje objasniti utjecaj narativa na memorizaciju ratnih događaja hrvatsko-muslimanskih (bošnjačkih) sukoba, kao i polarizaciju građana uslijed njih. Tema je više nego kompleksna i osjetljiva, pa je tako od velike važnosti način pristupa radu kao i metode koje će biti korištene za pisanje ovog rada. Kako je jedan od ciljeva rada osvjetliti događaje iz prošlosti, te prikazati kako različit smjer politike utječe na njihovu memorizaciju, pokušat ćemo drugim pristupom problematici, koliko je to moguće, neutralizirati naboje stvorene memorizacijom ratnih događaja putem narativa. Upravo zbog toga važno je imati jedan potpuno drugačiji pristup gledanja na te narative.

Zlatiborka Popov Momčinović navodi kako je pomirenje „performativni proces kretanja kroz i između forenzičnih, narativnih i (pred)usretljivih susreta s onu stranu ideologiziranih toponima (kao što su katarza, izvinjenje, statističke brojke o nastradalima i sl.) i hegemonističkih diskursa“.¹

U tu svrhu pristup radu neće biti na standardni način gledanja na događaje iz moralne perspektive dobrog i lošeg, nego korištenjem drugačijih metoda i pristupa problematici, barem u dijelu gdje se opisuje Blaž Kraljević i stvaranje etnonacionalnih realnosti polariziranim narativima. Američki sociolog Keith Doubt u svojoj knjizi „Sociologija nakon Bosne“ primjećuje da „ako nezamislivi,

---

¹ Popov Momčinović, Zlatiborka (2014): Procesu pomirenja u BiH: Radna/e perspektiva/e, Trauma Pamćenje Ozdravljenje – Trauma Memory Healing, Zbornik radova, Nacionalna i Univerzitetaska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2.

beskrajni zločini predstavljaju događaje koji se opiru diskursu, onda jedino što možemo učiniti jeste posmatrati te događaje kao da se dešavaju u carstvu prirode, a ne u sferi društvenog života“.²

Naime, ovim radom namjera je da se na drugačiji način, a kroz prikazane primjere, pokušaju namamiti čitaoci, koji bi iz perspektive prirodnih i univerzalnih procesa sagledali ratne događaje, stvarajući drugačiju sliku i percepciju tih događaja. Osnovni razlog ovakvog pristupa radu je činjenica da je „stari način“ gledanja na događaje prouzrokovao već dovoljno posljedica i polarizovao stanovništvo.

Upravo zbog toga, s dosta osjetljivim pristupom problematici, pokušali bismo, koliko je to moguće, neutralizirati naboje stvorene memorizacijom ratnih događaja putem narativa.³

Osim već pomenutog, trebalo bi da se kroz tri primjera (događaja) u radu pokuša prikazati kako se u posebnim cjelinama, usljed jedne politike, počinje sa polarizacijom stanovništva putem narativa u posebne etnonacionalne cjeline i realnosti. Naravno, ova polarizacija se najviše odvija kroz narative koji kruže među običnim stanovništvom, a koji imaju svoj izvor u jednoj od politika sa kojom se poistovjećuju. Tako se putem etnopolariziranih narativa stvara jedna realnost i cjelina, koja se kasnije usljed dodira ovih polariziranih narativa sa onim drugim narativima suprotnog pola iz

---

² Doubt, Keith (2003): Sociologija nakon Bosne, BuyBook, Sarajevo u: Miković, Milanka (2003): Sociologija nakon Bosne, OSVRTI – PRIKAZI, PREGLED - časopis za društvena pitanja, Sarajevo, 1.

³ „War narratives and memories are still a central component of Bosnian everyday life. They play an important role in keeping the country's political and social landscape divided along ethnic lines. And they are actively used by political elites of all colour for scoring political points.“ - Armakolaslonniss, Ioanis and Maksimović, Maja (2013): Memory and the uses of wartime post in contemporary Bosnia and Herzegovina

druge sredine, zatvara u jednu cjelinu, gdje kruže samo jednoobojeni narativi. Naravno, ovo se odnosi na sve one koji se identifikuju sa ovom cjelinom, odnosno etnonacionalnim realnostima u kojima žive.⁴

Upravo zbog toga, način na koji pojedine etničke skupine, mediji ili nevladine organizacije gledaju na događaje, zapravo je gledanje kroz prizmu moralnih vrijednosti koje se u sredini, sa kojom se identifikuju, smatraju ispravnim. U tom smislu, ćemo pokušat prikazati kako jedna etnonacionalna politika, kreirajući ove realnosti, zapravo kreira i mišljenja onih koji se poistovjećuju s njom i koliko to, ustvari, utječe na memorizaciju ratnih događaja (kroz kulturu sjećanja). Naime, rad će biti strukturiran od nekoliko zasebnih cjelina.

U prvom dijelu bit će opisan metod i ono što će biti tema rada. U tih prvih nekoliko stranica, čitaocima ćemo uvesti u problematiku memorizacije i stvaranja polariziranih narativa. U drugom dijelu, kroz tri primjera, bit će prikazan proces memorizacije, tako da će u prvom dijelu koji govori o Blažu Kraljeviću, fokus biti na kreiranim etnonacionalnim realnostima koje su stvarane putem polariziranih narativa, ali i političkom situacijom, koja je prethodila procesu memorizacije.

Osim ovoga, pristup opisivanju ovih događaja, kako je već istaknuto, bit će gledanje na događaje kroz prizmu procesa u prirodi, dok će se kod druga dva primjera pristup biti malo izmijenjen, upravo zbog pitanja - da li je nužno gledati neke događaje kao dobre ili loše prilikom memorizacije, ako se uzme u

---

⁴ Ovdje u prvom redu mislimo na etnonacionalne korpuse koji se stvaraju kod hrvatskog, bošnjačkog i srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i tako suprotstavljeni i negativno nabijeni jedan na drugog, izazivaju sukobe i onemogućavaju normalan suživot.

obzir da je ovakva memorizacija događaja ujedno i jedan od najvećih polarizatora tih događaja.

U drugom dijelu govorit ćemo o događajima u vezi sa logorom Dretelj i svemu onome što se veže za njega. Osim ovoga, fokus će biti na kolektivnom⁵ razmišljanju i djelovanju, kao i o ulozi svjedočenja o memorizaciji ratnih događaja. Ovdje će fokus biti „na kolektivnom prihvatanju ili odbacivanju“, kao i o vrsti svjedočenja koja imaju jaku frekvenciju polariziranosti kod svjedoka i mogu da utječu na kreiranje mišljenja. Naravno, u ovom primjeru kroz proces memorizacije, kao i bitnih elemenata koji idu uz nju, osjetit će se djelovanje hrvatskog korpusa kao jedne etnonacionalne cjeline koja putem svojih institucija želi da utječe na sam proces memorizacije ratnih događaja, jer je upravo to u interesu njenog opstanka i funkcionisanja.

U trećem primjeru koji će govoriti o Grabovici, fokus će biti na ulozi medija u memorizaciji ratnih događaja. Ovdje ćemo pokušati prikazati kako, mediji oblikuju i usmjeravaju javno mnijenje polariziranim narativima i ukazati na njihovu značajnu ulogu u samom procesu memorizacije. Osim toga, ukratko će biti opisano i mjesto Grabovica, dajući bošnjačku etnonacionalnu realnost u kojoj se „slučaj Grabovica“ i desio. Tako će cijeli rad biti strukturiran i napisan kroz ta tri primjera u kojima ćemo opet provući bitne elemente prilikom memorizacije, odnosno kulture

---

⁵ Problem kolektivnog razmišljanja i djelovanja je vjerovatno jedan od glavnih problema današnjice u Bosni i Hercegovini. Kada govorimo o kolektivitetu važno je i socijalno samopoštovanje, koje je jedan od glavnih uzročnika prihvatanja ili odbacivanja onoga što se veže za neku „drugu“. Kako navodi Margareta Jelić u svom radu „*Skale socijalnog samopoštovanja*“, „*unutar teorije socijalnog identiteta konstrukt samopoštovanja dobio je središnju ulogu u objašnjenju međugrupne diskriminacije*“. – Jelić, Margareta (2009): Istraživanje identiteta - Validacija hrvatske verzije; Skale socijalnog samopoštovanja, u: *Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes*, Zagreb, 237.

sjećanja, u ovom slučaju ratnih događaja i polarizaciju kao rezultata memorizacije. U biti, pokušat ćemo na jedan što jednostavniji način objasniti složen proces memorizacije ili kulture sjećanja sa svim onim što on sa sobom nosi.

Kada je riječ o samoj polarizaciji, bitno je odmah na početku istaći koliko je društvo u Bosni i Hercegovini ustvari etnički ili nacionalno polarizirano. Ovo je jedan od glavnih problema društva u konačnici. Upravo je zbog toga i cilj našeg istraživanja prikazati proces memorizacije ratnih događaja putem polariziranih narativa, kako bi se bacanjem svjetla na ovaj proces utjecalo na shvatanje ovog kompleksnog problema i bilo u stanju utjecati na depolarizaciju narativa mijenjanjem percepcije samog pojedinca. Naravno, ova etnonacionalna polarizacija se najbolje može vidjeti na primjeru portala u Bosni i Hercegovini koji dopuštaju komentiranje ratnih događaja.

Ovi komentari na tekstove mogu nam pokazati upravo koji su to „aktivisti“ ili „polarizatori“ koji utječu na ogroman broj negativnih ili pozitivnih komentara ovisno od polova narativa i etničkog opredjeljenja čitaoca. U tu svrhu može se tačno vidjeti koji su tu polarizirani narativi koji dolaze iz različitih etnonacionalnih sredina, medija, političkih stranaka ili samo od nekog pojedinca.

Blaž Kraljević kao rezultat jedne politike kroz različite etno-nacionalne prizme u procesu sjećanja

Krajem 80-ih godina u cijeloj Evropi započinje proces raspada socijalističkih sistema. Ovaj proces nije zaobišao ni Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ). Prve koje su istupile iz sastava SFRJ bile su Slovenija i Hrvatska što je rezultiralo ratnim sukobima na njihovom tlu. Kako su stremljenja u Bosni i Hercegovini (BiH) išla sličnim smjerom, a s obzirom na demografsku mješovitost BiH, nije bilo teško naslutiti da će se ovaj proces raspada SFRJ loše odraziti na BiH.

Naime, već u prvim danima političkih previranja, kako u Parlamentu BiH tako i na terenu, jasno su se, sa svojim interesima, izdvojile dvije struje. Jedna strana koju su činile srpske⁶ stranke, bila je za ostajanje unutar Jugoslavije i nakon izlaska Hrvatske i Slovenije iz nje, a druga strana koja je obuhvatala hrvatske i muslimanske (bošnjačke) stranke⁷, bila je za raspisivanje referenduma i izlazak iz Jugoslavije⁸. Nakon referenduma na kome je izglasan izlazak iz Jugoslavije, ova situacija je prenesena i na

---

⁶ Srpska demokratska stranka zajedno sa Srpskim pokretom obnove

⁷ Razlog pisanja „muslimanskog (bošnjačkog)“ etnosa kroz tekst odnosi se na to da se u vrijeme početnih sukoba veliki broj Bošnjaka izjašnjavao kao Muslimani u nacionalnom smislu, tako da njihovo pravo da to učine ne bismo trebali mijenjati. Ovakvo obilježavanje bošnjačkog etnosa ćemo vidjeti do odvajanja bošnjačkog i hrvatskog etnosa u posebne cjeline i veće korištenje imena Bošnjak u odnosu na Musliman.

⁸ „Ovu opciju su zagovarale dvije vladajuće stranke – SDA i HDZ, zajedno sa pet opozicionih stranaka: SK-SDP, SRS, MBO, LS i DSS“ - Pejanović, Mirko (2012): Društveno-istorijski značaj referenduma iz 1992. godine za razvoj državnosti Bosne i Hercegovine, PREGLED - časopis za društvena pitanja, Sarajvo, 12.

teren među obične građane, gdje su se sukobile dvije politike različitih ciljeva.⁹

U ovakvom političkom ambijentu i stanje na terenu je bilo identično, pa su tako s jedne strane bile Armija RBiH i Hrvatsko vijeće odbrane (HVO), kao produžene ruke muslimanskih (bošnjačkih) odnosno hrvatskih partija i interesa, a s druge strane srpske snage unutar Bosne i Hercegovine i Jugoslovenska narodna armija (JNA). Jedna od glavnih struja u hrvatsko-muslimanskom (bošnjačkom) korpusu bila je politička struja Hrvatske stranke prava (HSP), koja je vodila politiku ustaške emigracije sa svojom produženom rukom u Hrvatskim obrambenim snagama (HOS). Ova politika je bila oblikovana u duhu ustaških mitova, među kojima je jedan od glavnih bio „granica na Drini“, čime je cijela njihova politika bila isprepletana.¹⁰

Naime, ova politička struja u hrvatsko-muslimanskom (bošnjačkom) korpusu se nametnula kao vodilja cjelokupne politike koja je s jedne strane okupljala hrvatski i muslimanski (bošnjački) etnos, a s druge strane je imala zagaranтовanog neprijatelja u srpskom narodu zbog njihovih tekovina iz Nezavisne države Hrvatske (NDH). Upravo je ova struja bila jedan od glavnih političkih polarizatora koja zbog svojih ideja i tekovina iz NDH daje negativni naboj prema srpskom etničkom elementu.

---

⁹ Razloge izbijanja sukoba možemo tražiti u nizu faktora, ali u biti jedan od glavnih je strah od „drugog“. Kako navodi Weidmann, “examples of Bosnia include the unequal appointments of Muslims, Croats and Serbs as directors of hospitals, schools or post offices for example, which lead to fear of each group being disadvantaged. This was particularly true when one group lost its demographic advantage (the Serbs after 1961), and thus their fear was heightened (Weidmann, 2011, p. 1180).” – Solakova, Plemena (2013): Gender perspectives on the Bosnian war 1992 – 1995, u: Gender and Conflict, Paris, 2.

¹⁰ Goldstein, Ivo (2013): Granica na Drini – Značenje i razvoj mitologema, u: Historijski mitovi na Balkanu: Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo.

Ovo su dva glavna smjera politike koja su se formirala u prvim godinama sukoba, odnosno koja su samo prenesena s Parlamenta BiH na teren. Naboji koji su se stvarali između ove dvije suprotstavljene strane putem polarizacije građana, nekim iniciranim događajima iz tog vremena ili povlačenjem nekih događaja iz prošlosti, kreirali su i s jedne i druge strane dovoljan naboj koji je prvo razdijelio ova dva korpusa nepovezivim silama, da bi kasnije zbog straha od onog „drugog“ eskalirao u borbu na terenu.¹¹

U duhu tog vremena pojavljuje se i ličnost Blaža Kraljevića koji je rođen u selu Lisice kod Ljubuškog 17. septembra 1947. godine. Blaž Kraljević, kao dio hrvatske emigracije, uspostavljanjem stranačkih partija u Jugoslaviji dolazi u Hrvatsku, gdje se pridružuje Hrvatskoj stranci prava (HSP), krajem 1991. godine.

U samim počecima sukoba u Bosni i Hercegovini uspostavlja Hrvatske odbrambene snage (HOS)¹² na području Ljubuškog, kojima se u narednim danima pridružuje veliki broj hrvatskog, ali i muslimanskog (bošnjačkog) stanovništva.¹³ Blaž Kraljević je kao i većina ustaške emigracije bio oblikovan cjelokupnom ustaškom ideologijom kroz razna proustaška udruženja, organizacije, medije i

---

¹¹ „Links the fear of being disadvantaged by another group with the drive of antagonism against that group and ultimately making individuals more willing to participate in group-related collective action.” - – Solakova, Plemena (2013): Gender perspectives on the Bosnian war 1992 – 1995, u: Gender and Conflict, Paris, 2.

¹² „Petar Majić, nekadašnji načelnik za ustroj i mobilizaciju HOS-a, ispričao je da je krajem 1991. godine general Blaž Kraljević osnovao HOS. U HOS su, prema riječima svjedoka, uglavnom pristupali dobrovoljci.“, izvor: <http://www.justice-report.com/bh/sadr%C5%BEaj-%C4%8Dlanci/zelenika-i-ostali-uspostavljanje-hos-a>, pristupljeno, 02. 08. 2015.

¹³ Na predizbornom skupu u Metkoviću, Blaž Kraljević spominje „kako se ponosimo da u svojim redovima imamo 40% Muslimana“ - <https://www.youtube.com/watch?v=gvwg8Tt6wqc>, pristupljeno, 04. 08. 2015.

slično. Ova ideologija je bila jedan od glavnih kreatora mita o „granici na Drini“ i svim onim tekovinama iz NDH. Tako se cjelokupna njegova politika, ali i politika HOS-a kojim je on zapovijedao - vodila u smjeru povezivanja hrvatskog i muslimanskog (bošnjačkog) elementa po uzoru na NDH u borbi protiv „onog drugog koji dolazi preko Drine“.¹⁴

Tek stvoreni HOS dobio je i zvanično priznanje od Predsjedništva BiH 1992. godine, dok to nije bio slučaj sa HVO-om te Herceg-Bosnom. Tako Blaž Kraljević dobija zvaničnu potporu institucija BiH i nastavlja sa svojom politikom koja zbog njegovih polariziranih parola u duhu NDH, odvaja srpski etnički element od onog smjera politike koji je on zagovarao.

Kod njega se, od početnih istupa u javnosti - kao što je onaj u predizbornoj kampanji održan u Metkoviću, pa do onog kasnijeg koji se npr. održao u Čapljini, može vidjeti čitav spektar njegovih uvjerenja i smjer politike prema muslimanskom (bošnjačkom) etnosu koji se, kako on navodi na ovom skupu, ne osjeća Hrvatima.¹⁵ Međutim, ono što je stalno prisutno u njegovoj politici

---

¹⁴ „Drugi koji dolaze preko Drine“ se odnosi se na srpsko stanovništvo, a u biti označava „nepripadanje“ srpskog stanovništva sa zapadne strane rijeke Drine, kao plan ustaša iz Drugog svjetskog rata o etnički homogenoj cjelini Nezavisne Države Hrvatske.

¹⁵ Na predizbornom skupu HSP-a u Metkoviću, Blaž Kraljević kaže: "Kako vam je poznato HOS se bori za slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku... Pozdravljam sve Hrvatske časnike bezvezno jesu li časnici HOS-a ili bilo kojih drugih formacija, važno je da se bore za slobodu hrvatskog i muslimanskog naroda. Čestitamo Hrvatima uže Hrvatske, dakle Republike Hrvatske, koja je krnja i tako dalje. Međutim, neka bude prva naša stepenica slobodi, stvarnoj slobodi cijeloj Nezavisnoj državi Hrvatskoj, neka budu ovi izbori... Izaberimo prave ovaj put i oni će osigurati sretniju budućnost Hrvatima odnosno svim građanima NDH. Mi ćemo u Bosni i Hercegovini, to vam garantiram u ime HOS-a, napraviti sve da istjeramo ubojice, to jest četnike, preko Drine i da osiguramo taj dio Hrvatske da bude spreman priključenju matici Hrvatskoj." - <https://www.youtube.com/watch?v=gvwg8Tt6wqc>, pristupljeno 06.08.2015. Na

je upravo taj mit o Drini kao granici i jedinstvu hrvatskog i muslimanskog (bošnjačkog) naroda.¹⁶

Ono što je specifično je upravo to da djelovanje ovih polariziranih fraza, pojmova i događaja u obliku narativa koji kruži među običnim narodom u jednom određenom vremenskom periodu, putem polarizacije počinje da oblikuje ovu hrvatsko-muslimansku (bošnjačku) cjelinu u jednu homogenu zajednicu dvaju naroda u kojoj opstaju samo oni narativi koji se vežu za jedne ili druge. U tu svrhu favoriziraju se događaji, termini ili narativi koji su već dovoljno ispolarizirani (politzirani) - kao što je riječ o tekovinama NDH u ovom slučaju i koji mogu da stvore negativni naboj prema onoj „suprotnoj strani“.¹⁷ Tako se kompletna realnost stvara oko ove politike, od pjesama, priča, favoriziranja historijskih događaja u odnosu na neke druge, koji opet imaju svoju svrhu.

Naime, povlače se parole koje se vežu za NDH, kao i događaji koji su negativno nastrojani prema srpskom etničkom elementu, npr. narativi o zločinima ustaške vojske nad Srbima. Tako se usljed favoriziranja ovih narativa stvara jedna čahura u kojoj opstaje samo jedan vid priča, pjesama i idola koji su etnički polarizirani i

---

skupu HOS-a u Čapljini Blaž Kraljević govori "...imam ovdje predstavnike i jedinica vojske TO-a i vojske BiH kako se to već zove... Oružane snage Bosne i Hercegovine. Budući da smo mi oružane snage i elitne jedinice vojske Bosne i Hercegovine, dakle ista smo vojska, isti su nam ciljevi i dakako radit ćemo zajedničkim snagama i istjerati četnike preko Drine.... ja vas sve zajedno molim bezvezno da li ste u HOS-u, HVO-u ili bilo gdje da budete za dom spremni..." - https://www.youtube.com/watch?v=iG9Vhhn_kz0, pristupljeno, 06. 08. 2015.

¹⁶ U javnom skupu u Čapljini govori „prihvatit ćemo i onaj treći narod, neću spominjati ime...“ - https://www.youtube.com/watch?v=iG9Vhhn_kz0, pristupljeno 06.08.2015.

¹⁷ U ovom slučaju prema srpskom etnosu.

naklonjeni jednoj strani, tako da bilo kakva druga priča ili realnost ne može da dopre unutar ove čahure i preispita njenu validnost.

Naravno, ovakav slijed događaja stvara veliki naboj među stanovništvom, gdje počinju da opstaju samo jednostrano obojeni narativi, kojima je njihov negativni pol bio okrenut prema onoj „drugoj strani“. Upravo se na taj način može vidjeti da jedan oblik i smjer politike ima svoju realnost koja se usljed polarizacije nakon određenog vremena učahuri i postane oblik realnosti koja ima čak i svoj moral. Taj moral se ravna sa ovom realnošću, pa tako ono što je pretpostavljeno kao „drugo“ nema vrijednost u moralnom smislu. Dešava se jedna potpuna zamjena vrijednosti.

Kako se već na samom početku sukoba u BiH hrvatski i muslimanski (bošnjački) korpusi polako počinju odvajati zbog interesa i ciljeva njihovih etničkih vođa, politički smjer koji je zagovarao HOS sa njegovom idejom, nije se uklapao u političke ideje koje su vodile razdvajanju ova dva etnosa.¹⁸ Upravo zbog toga, shvativši da stanje na terenu istiskuje njegove ideje i ideje HOS-a i okreće politiku u Bosni i Hercegovini u drugom smjeru, Blaž Kraljević počinje otvoreno da govori protiv njihovih zagovaravača. U tim javnim istupima on otvoreno govori protiv Mate Bobana i Franje Tuđmana, koji su prema njegovom mišljenju vodili Hrvate u nekom drugom, pogubnom smjeru.¹⁹ Kasnije,

---

¹⁸ “U Bosni i Hercegovini početkom devedesetih ta se ideja transformirala u zagovaranje saveza Hrvata s Bošnjacima i borbu za cjelovitu BiH. U Hrvatskoj javnosti i među Hrvatima u BiH ona se sve manje čula otkako se od 1991. sve više afirmirala ideja čiji je glavni nositelj bio hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, o tome kako je Bosna i Hercegovina umjetna tvorevina koju treba podijeliti sa Srbijom, a većinske Hrvatske krajeve pripojiti sa Hrvatskom.” – Goldstein, Ivo (2013): Granica na Drini – Značenje i razvoj mitologema, u: Historijski mitovi na Balkanu: Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, 18.

¹⁹ “Mi mislimo da danas imadu riječ hrvatski nacionalisti, dakle ustaše i simpatizeri ustaša, a ne nekakvi probisvijeti i komunisti kakav je šef HVO-a Mate Boban... Dobivamo malu pomoć stoga što jednostavno nismo uspjeli pokazati

nakon jedne posjete Mostaru, Blaž Kraljević biva likvidiran u Kruševu 9. augusta 1992. godine, u do danas nerazjašnjenim okolnostima.²⁰

Ono što smo mi u početku teksta pretpostavili kao jedan od ciljeva ovog istraživanja je to kako se odvijala memorizacija ovog ratnog događaja kroz različite prizme političkih realnosti koje su nastale poslije ubojstva Blaža Kraljevića. Ubojstvo Blaža Kraljevića je uvjetno promjena politike u hrvatskom korpusu Bosne i Hercegovine i razdvajanje hrvatskog i muslimanskog (bošnjačkog) etnosa u dvije posebne etnonacionalne sredine. U ovim kreiranim etnonacionalnim sredinama s jedne i druge strane tokom vremena od ubojstva Blaža Kraljevića, stvari se polariziraju (politiziraju) tako da u ovim hrvatskim i bošnjačkim stvorenim etnonacionalnim realnostima kruže jednoobojeni etnički narativi koji nemaju ništa sa vezom jednih i drugih, odnosno, svi oni narativi koji su bili do ovog događaja, a koji su uključivali povezanost hrvatsko-muslimansko (bošnjačkog) elementa - pod utjecajem tek stvorene druge dvije etnonacionalne cjeline, polako iščezavaju i ne mogu da opstanu.

Tako u narednim vremenima, u kojima su se već jasno iskristalizirale tri etnonacionalne sredine, ovaj događaj s Blažem

---

hrvatskom narodu emigracije koji šalje te pomoći da ih ne daje u ruke petokolonašima i izdajicama hrvatskog naroda kao što je opet ponavljam Mate Boban... Ostajem ovdje za dom spreman. Stvarat ću sa drugim ljudima, drugim Hrvatima, Muslimanima i ostalim - slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku, dakako od Sutle do Drine." - https://www.youtube.com/watch?v=iG9Vhhn_kz0, pristupljeno 06.08.2015.

²⁰ Naime, postoji niz tvrdnji i povezivanja ubojstva Blaža Kraljevića sa samim vrhom „Herceg-Bosne“ i Hrvatskim vijećem odbrane, ali bez većih dokaza. Uglavnom, tijelo Blaža Kraljevića kao i njegovih pratilaca pronađeno je u Splitu u jednom kombiju, nakon što je primijećena krv kako curi ispod automobila. - <http://republikainfo.com/index.php/top-teme/10053-ekskluzivno-tko-je-kriv-scenarij-epiloga-ubojstva-general-a-blaza-kraljevica-i-osam-hos-ovaca>, pristupljeno, 06. 08. 2015.

Kraljevićem se niti u jednom smislu ne uklapa ni u jednu od ove tri etnonacionalne realnosti, te tako biva ignoriran.²¹ Upravo zbog toga biva ignorirano sve ono što se povezivalo s ovom političkom zbiljom koja se bila stvorila oko Blaža Kraljevića. Tako njegova smrt i smrt devet njegovih pratilaca i dan danas nije rasvijetljena.²² Ovaj događaj je s vremenom postao strano tijelo u ovim suprotstavljenim etnonacionalnim sredinama unutar Federacije BiH. U današnje vrijeme smrt Blaža Kraljevića spominje se samo među malobrojnim NDH nostalgичnim ljudima, koji ovaj događaj spominju kao dio nekih boljih ili nedefiniranih mogućnosti, hrvatskog ili bošnjačkog naroda.²³

Naime, kako određeni polarizirani (politizirani) narativi imaju polarizacijsko dejstvo na stanovništvo u kreiranju ovih etnonacionalnih cjelina, upravo u tom smjeru i s istim dejstvom su imale utjecaj izjave Blaža Kraljevića. Ovakve izjave su osim dejstva polarizacije, odvajanja i obilježavanja srpskog etnosa, jasno utjecale na kreiranje mišljenja pojedinaca o nekim događajima. Blaž Kraljević je jasno, na svakom svom javnom istupu, potencirao NDH obojene narative. Ti narativi su u prvom redu „Za dom spreman“, „Nezavisna država Hrvatska“, „Drina kao granica“, „Hrvatska od Sutle do Drine“.²⁴ Ovo su najveći polarizatori koji su odvajali ili približavali pojedince njegovim idejama i na kraju utjecali

---

²¹ Ovdje u prvom redu mislimo na već ranije stvorenu srpsku etnonacionalnu sredinu, te dvije tek stvorene - hrvatsku i bošnjačku cjelinu, koje su sad na redu da se izgrade i odvoje upravo procesom polarizacije kakvim se odvojila i srpska etnonacionalna cjelina u vremenima prije.

²² Do danas ne postoji niti jedna osoba procesuirana za ovaj zločin.

²³ Ustaški nostalgичni video na YouTube – na: <https://www.youtube.com/watch?v=Ho0gZ9P3sLk>, pristupljeno 06. 08. 2015.; <https://www.youtube.com/watch?v=WWPZBFY1kBg>, pristupljeno 06. 08. 2015.; <https://www.youtube.com/watch?v=2UavT7dGVhs>, pristupljeno 06. 08. 2015.

²⁴ V. https://www.youtube.com/watch?v=iG9Vhhn_kz0 i <https://www.youtube.com/watch?v=gvwg8Tt6wqc>.

na kreiranje mišljenja o Blažu Kraljeviću prilikom procesa memorizacije u kulturi sjećanja na njega.

Pretpostavimo da svaki narativ ima dva pola, koja imaju negativni i pozitivni naboj. Tako svaki narativ proizveden u jednoj sredini ima pozitivan pol prema toj sredini iz koje potječe, a negativan prema nekoj drugoj. Naravno ovo se u velikoj mjeri poistovjećuje sa fenomenom „drugog“ prilikom samoidentifikacije. Tako u biti jedan pol znači „mi“ ili „naši“, a drugi ukazuje na sve ono što ne pripada tome „mi“. Kada shvatimo koliko je ovo društvo, ustvari, bilo negativno obojeno u jednom i drugom smjeru etnički polariziranim (politiziranim) narativima, jasno nam je kako su se brzo sukobi prenijeli na teren.²⁵

Ako pretpostavimo da su mediji jedan od glavnih faktora koji utječu u procesu memorizacije, onda možemo vidjeti kako se u stvari odvija taj proces korištenjem već kreiranih polarizatora. Kada uzmemo u obzir jedan od rijetkih dokumantaraca (djelo Federalne televizije) na temu ubojstva Blaža Kraljevića, možemo vidjeti koje su to politizirane fraze koje se provlače kroz dokumentarac, a koje utječu na oblikovanje javnog mnijenja i utječu na samu memorizaciju ratnih događaja - u ovom slučaju ubojstvo Blaža Kraljevića.²⁶

---

²⁵ „Naime, jugoslovenske vlasti su se preko kinematografije odnosili na ratne događaje iz Drugog svjetskog rata. To je stvorilo duboko vojnopolarizirano društvo kakvo je bilo prije samih 1990.-ih. Vlasti u Jugoslaviji su se nosile sa narativima upravo na ovakav način, te stvorile realnost u kojoj su se isticale ratne pobjede, heroizam i slično, što je stvorilo duboko militarizirano društvo“, Armakolaslouniss, Ioanis and Maksimović, Maja (2013): Memory and the uses of wartime post in contemporary Bosnia and Herzegovina: The case of the Bosniak campaign for the October 2013 population census, Science and Society (Επιστήμη και Κοινωνία), Thessaloniki, 9 – 10.

²⁶ V. <https://www.youtube.com/watch?v=RyMnHytQNxM>.

Jedna od glavnih fraza koja se potencira u dokumentarcu, a koju je potencirao i sam Blaž Kraljević je „cjelovita Bosna i Hercegovina“. Ova fraza ima posebno dejstvo na bošnjački narod usljed djelovanja etnobošnjačke cjeline, te se u vezi s tim ne preispituje da li je ta cjelovitost jedne integralne Bosne i Hercegovine ili je riječ o suverenoj Bosni i Hercegovini.²⁷

Osim toga, navodi da se Blaž Kraljević protivio „Herceg-Bosni“ imaju još veće dejstvo u kreiranju mišljenja o samom Blažu Kraljeviću kod bošnjačkog naroda, jer se Herceg-Bosna kao termin negativno polariziranog naboja prema bošnjačkoj populaciji, usljed polarizacije s jedne i druge strane, ne uklapa u bošnjačku etnonacionalnu sredinu, te biva okarakterizirana kao ono „drugo“.

Danas hrvatski etnos gleda na ovaj događaj iz jedne nostalgичne perspektive o utopijskim idejama hrvatskog naroda, koje su nestale zajedno sa smrću Blaža Kraljevića. U tu svrhu postoji jedno prećutno žaljenje i u jednu ruku zanemarivanje, ali ne i odbacivanje od hrvatskog naroda u cjelini. Tako u većini slučajeva javno mnijenje ignorira ovaj slučaj i prepušta ga zaboravu, dok s druge strane onaj NDH nostalgичni dio stoji sa strane i čeka svoju priliku da se oglasi. Jedini koji danas otvoreno stoje na strani Blaža Kraljevića i traže rješavanje njegovog slučaja su članovi HSP-a.

---

²⁷ Termin „integralne“ Bosne i Hercegovine je vjerovatno najspravniji termin kada opisujemo stavove i politiku Blaža Kraljevića i njegovo mišljenje o njemu. Naime, ovaj termin u biti se odnosi na zalaganje Blaža Kraljevića za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, ali opet u sastavu jedne veće državne tvorevine Nezavisne države Hrvatske (NDH). Vjerovatno jedan od prvih koji je koristio ovaj termin u historijografiji bio je hrvatski povjesničar Ivo Goldstein; „Karizmatički nosioci ideje o integralnoj BiH i savezu s Bošnjacima bili su Ludvig Pavlović, jedini preživjeli član Bugojanske skupine iz 1972. godine, koji je 1991. pušten iz zatvora, te general tada stvorenih Hrvatskih obrambenih snaga (HOS) Blaž Kraljević, inače povratnik iz emigracije.“ - Goldstein, Ivo (2013): Granica na Drini – Značenje i razvoj mitologema, u: Historijski mitovi na Balkanu: Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, 17.

Oni su vjerovatno jedini, osim članova obitelji ili bližih prijatelja, koji pokušavaju da se ovaj slučaj barem malo osvijetli. Osim ovih polariziranih ili politički obojenih fraza, tu je i niz drugih fraza ili političkih poruka koje imaju jedno dublje psihološko dejstvo na stanovništvo. Tako javni govor Blaža Kraljevića, kada poručuje „četnicima da ne siluju naše žene“²⁸, ima duboko polarizirajuće dejstvo. Kako navodi Zlatiborka Popov Momčinović, „silovanje žene koja "pripada" onom drugom, deo je sistematskog plana njegove degradacije i oskrnavljenja čistote patrijarhalne porodice, odnosno etnonacije shvaćene kao proširene porodice. Stoga se u feminističkim interpretacijama i ne govori o seksualnom već o seksualiziranom nasilju - njegov cilj nije seksualno zadovoljstvo, već poniženje i degradacija svetosti svetog onog „drugog“.²⁹

U biti, ubojstvo Blaža Kraljevića jedan je od najignoriranih događaja u sukobu hrvatske i bošnjačke strane u BiH. Tako Hrvati, koji se poistovjećuju sa politikom Herceg-Bosne, ignoriraju ovaj događaj u najvećoj mogućoj mjeri, dok bošnjački etnos na ovaj događaj gleda kroz prizmu polariziranih narativa koje je stvorio Blaž Kraljević o cjelovitoj Bosni i Hercegovini i Herceg-Bosni kao naprijateljskoj tvorevini. Srpski etnos na ovaj događaj gleda maksimalno negativno. Oni pak koji se ne identificiraju sa ovim etnonacionalnim sredinama gledaju na događaj iz neutralnog ugla, kao i na svaki drugi događaj koji se treba rješavati u pravnim i državnim strukturama.

---

²⁸ V. https://www.youtube.com/watch?v=iG9Vhhn_kz0.

²⁹ Popov Momčinović, Zlatiborka (2014): Procesi pomirenja u BiH: Radna/e perspektiva/e, Trauma Pamćenje Ozdravljenje – Trauma Memory Healing: Zbornik radova, Nacionalna i Univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 5.

Dretelj kao rezultat jedne etnonacionalne realnosti kroz različite etnonacionalne prizme u procesu sjećanja

Drugi događaj kroz koji ćemo pokušati analizirati problematiku memorizacije ratnih događaja putem narativa i njihove uloge u polarizaciji stanovništva je logor Dretelj. Naime, kako je logor Dretelj rezultat jedne politike, ovaj događaj ćemo svrstati u sferu etnonacionalne realnosti hrvatskog korpusa u Bosni i Hercegovini, koji je nakon smrti Blaža Kraljevića i sukoba sa bošnjačkim etnosom, postao jedna zasebna cjelina.

Dretelj je malo mjesto u općini Čapljina, gdje je prema popisu stanovništva iz 1991. godine živjelo ukupno 576 stanovnika. Do samih sukoba u periodu od 1992. do 1995. godine, Jugoslovenska narodna armija (JNA) je u Dretelju imala kasarnu i skladište za gorivo. Ovaj vojni kompleks je bio sastavljen od upravne zgrade, četiri betonska hangara, limenog hangara, dva podzemna tunela, stacionara, kuhinje i samice.³⁰ U počecima ratnih sukoba 1992. godine, ovaj vojni kompleks HOS je pretvorio u logor za Srbe iz Hercegovine, da bi kasnije, nakon raspuštanja HOS-a bio zatvoren u augustu iste godine.

Dretelj kao logor se ponovo otvara u aprilu 1993. godine, pod upravom HVO-a, za zatvaranje Bošnjaka.³¹ U logor Dretelj su dopremani Bošnjaci iz okolice Čapljine, Stoca, Mostara. Tako je sredinom jula 1993. godine u njemu bilo 2270 muškaraca, od kojih

---

³⁰ V. <http://cdtp.org/wp-content/uploads/2014/01/Dretelj-93-kod-Mostara.pdf>.

³¹ V. <http://cdtp.org/wp-content/uploads/2014/01/Dretelj-93-kod-Mostara.pdf>.

su mnogi bili i maloljetni ili stariji od 50 godina.³² Zatočenici u logoru Dretelj su držani u četiri betonska hangara, limenom hangaru, dva podzemna tunela i samicama. Prema svjedočenjima zatvorenika, uvjeti su bili na najnižem mogućem nivou. Bilo je zastrašivanja, premlaćivanja i sličnih radnji koje su ostavile ogromne posljedice na zatvorenike.

Postoji niz svjedočenja o uvjetima u logoru, koji sve više i više izlaze na površinu.³³ Naravno postoji i veliki broj onih kojima to nije u interesu, pa svim sredstvima pokušavaju usporiti istraživanja i sve ono što bi pomoglo da se barem malo rasvijetli ovaj čin koji i danas drži veliki dio stanovništva u stagnaciji. S obzirom na to da je problematika našeg rada bazirana na način memorizacije događaja, nećemo previše ulaziti u detalje uvjeta u logoru, ali zbog same memorizacije odnosno kulture sjećanja, bitno je istaknuti i važnost svjedočenja, koja opet zbog same frekvencije u namjeri, mogu utjecati na način memoriziranja zločina. Osim toga, svjedočanstva su i jedan od, nazovimo ih tako, nužnih polarizatora koji će okarakterizirati nešto kao nehumano ili loše, kako bi se ukazao budućim naraštajima na ono ispravno ili neispravno u društvu.

Međutim, prilikom ovih svjedočenja postoji jedna bitna stavka, a to je, zapravo, frekvencija u izjavi onog koji svjedoči i njegova namjera prilikom ove izjave. Naime, ovo je bitno iz razloga što kada se potenciraju stradanja Bošnjaka u logoru Dretelj, govori se kao o mučenicima „nehumanih Hrvata“, odnosno, sličnih generalizirajućih termina. Naravno svjedočenja su bitna stavka prilikom memoriziranja nekih događaja, jer ona na poseban način

---

³² V. <http://cdtp.org/wp-content/uploads/2014/01/Dretelj-93-kod-Mostara.pdf>.

³³ Ramiz, Tiro (2005): Dretelj na vratima džehenema, Udruženje logoraša Mostar, Mostar.

utječu na samu memorizaciju kroz lični stav pojedinca, odnosno onog koji svjedoči. Iz tog razloga se može vidjeti stupanj nacionalne, etničke ili političke obojenosti same izjave ili svjedočenja, a samim tim i utjecaj etnonacionalne sredine iz koje dolazi pojedinac. Tako neko svjedočenje, zbog stvorenog naboja u izjavi, nekim generaliziranjem može da utječe na prihvatanje ili neprihvatanje zločina o kojemu govorimo.

To se dešava upravo zbog onih naboja koji su stvoreni u pomenutoj bošnjačkoj i hrvatskoj realnosti. Ova svjedočenja mogu, preko onog ko ih prenosi, biti obojena potenciranjem nekih obojenih narativa ili samo vađenjem iz konteksta. Ovdje se u prvom redu misli na svjedočenja o stradanjima „Bošnjaka“ od „Hrvata“, a ne stradanju pojedinca od zločinca kojemu je možda etnički ili nacionalni epitet samo izgovor za zločine koje on želi počinuti i u kojima možda uživa.

Kada gledamo s druge strane, imamo jasnu činjenicu da su stradanja Bošnjaka u Dretelju bila samo zbog fenomena „drugog“ u odnosu na počinitelje, koji je stvoren u ovim realnostima. Upravo su se zbog toga i dešavala stradanja Bošnjaka u logoru Dretelj, zbog njihove etničke pripadnosti u odnosu na one koji su bili izvršitelji. Tako je stradanje Bošnjaka u Dretelju rezultat stvorene etnonacionalne politike koje zbog straha od „drugog“ poseže za svim nehumanim sredstvima kako bi ostvarila svoj naum.³⁴

Naime, kako smo već naveli u dijelu o Blažu Kraljeviću i kreiranim etnonacionalnim sredinama i realnostima gdje kruže

---

³⁴ „In order words, “violence is the result of a top-down process where military decision-makers decide to fight over and cleanse a particular area in an effort to create larger territorial entities” (Weidman, 2011, p.1179).” - – Solakova, Plemena (2013): Gender perspectives on the Bosnian war 1992 – 1995, u: Gender and Conflict, Paris, 2.

jednoobojeni narativi, bilo je dosta teško da se priče o Dretelju koje su pričali zatočeni Bošnjaci prihvate u sredini sa hrvatskom većinom. Jedan od glavnih razloga je što ova etnonacionalna realnost koja se vremenom učahurila, nije dopuštala prodor bilo kakvih drugih narativa koji su dolazili izvan ove čahure. Osim toga, ove etnonacionalne realnosti su usljed vremena, a putem kontrole emocija, odnosno strahom od „drugog“, kreirale toliku povezanost individue s etnonacionalnom sredinom da se jedinka, samoidentificirajući se sa jednim etnosom, u većini slučajeva identificirala sa zločinima koje su počinili pojedinci te skupine. U tu svrhu su etnonacionalne strukture, koje su u velikoj mjeri odgovorne za Dretelj, putem medija utjecale na kreiranje kolektivnog prihvatanja ili odbacivanja. Tako u većini slučajeva kada se spominju zločini počinjeni u Dretelju, pojedinci koji imaju izražen kolektivni identitet to ignoriraju i prihvataju kao napad na njihov identitet i napad na ono s čim se oni poistovjećuju, odnosno napad na njih same.

Zbog postojanja ogromne želje i htijenja sa bošnjačke strane da se ovaj događaj po svaku cijenu prihvati i osudi, u kolektivnom smislu dolazi do negiranja i ignoriranja od hrvatskog etnosa u većini. Naravno, postoji jedan mali broj stanovništva koji je, malo po malo, oslobađajući se ovih etnonacionalnih realnosti, te bez velike doze kolektivnog identiteta, spreman da osudi zločin kao zločin, bez nekih njegovih potenciranih predznaka. Ostali koji se kolektivno identificiraju, svako iniciranje na neki zločin koji je počinjen sa njihove etnonacionalne strane, prihvataju kao napad na njih same i automatski ga odbacuju, odnosno ne prihvataju.³⁵

---

³⁵ „Naime, jedno zanimljivo istraživanje koje je provedeno pokazuje stupnijeve i mjere utjecaja kolektiva na individu, te da se to zapravo odnosi na stupanj samopoštovanja, te u tom smislu osobe sa nižom dozom samopoštovanja sklone su osudama i potpadanju pod kolektivitet kako bi zadovoljile svoj ego“,

Ovaj fenomen grupnog ili kolektivnog identiteta jedan je od glavnih problema društva u BiH.³⁶ Grupni ili kolektivni identitet odbacuje sve ono što se shvata kao napad ili osuda prema onom prema čemu se ta grupa identificirala, dok je individualni identitet spreman da osudi zločin kao zločin bez obzira da li je taj zločin počinio neko ko ima isti identitet ili ne. Ovo je dovelo do toga da se u ovim etnonacionalnim realnostima, pod utjecajem grupnog identiteta, jedna individua osjeća krivom za zločin koji nije počinila. U biti, etnonacionalne realnosti su - upravo stvaranjem utjecaja na individue i jačim vezanjem u kolektiv, stvorile način kako da održe same sebe.

Od završetaka ratnih događaja iz perioda 1992-1995. godine, postojao je određeni broj onih koji su pokušavali da iniciraju priču o Dretelju. Ja ću ih pokušati prikazati u dvije skupine. Postojali su oni koji su potencirali priču o Dretelju kako bi kroz ovaj čin vršili osudu jedne etnonacionalne grupe - u ovom slučaju Hrvata, te oni koji su imali humane namjere da se svaki zločin osudi, kako bi stanovništvo napokon moglo imati normalan suživot. Oni koji su pod utjecajem etnonacionalne bošnjačke sredine imali samo jedan negativni pol okrenut prema svemu što je dolazilo izvan bošnjačke sredine, pokušavajući degradirati onog drugog i generalizacijom

---

Jelić, Margareta (2009): Istraživanje identiteta -Validacija hrvatske verzije; Skale socijalnog samopoštovanja, u: Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes, Zagreb.

³⁶ „Socijalni identitet definira se obično kao »onaj dio samopoimanja svakog pojedinca koji se temelji na članstvu u određenoj grupi ili grupama, zajedno s vrijednosti i emocionalnom važnosti koja se pridaje tim grupama« (Tajfel, 1982: 255). Ako je grupa kojoj pripadamo doživljena vrijednom i boljom od drugih grupa s kojima je uspoređujemo, imat ćemo pozitivan socijalni identitet. U američkoj terminologiji za taj se tip identiteta rabi naziv kolektivni identitet, dok se socijalni identitet odnosi na socijalne uloge i područje interpersonalnih odnosa (Cheek, 1989).“ - Jelić, Margareta (2009): Istraživanje identiteta - Validacija hrvatske verzije; Skale socijalnog samopoštovanja, u: Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes, Zagreb, 238.

potencirati osudu cjelokupnog naroda, nailazili su na suprotan pol istih namjera te dobijali negiranje i ignoriranje onog što se desilo u Dretelju.

Naravno, ove osude su dolazile u cjelini, tako da je sve ono što je imalo veze s hrvatskim identitetom predstavljalo strano tijelo na tlu BiH i kao takvo trebalo biti osuđeno. Ovo je veoma bitno s obzirom na to da se cjelokupno prihvatanje i osuda vrši kroz i preko identiteta grupe ili kolektiva, a ne individue. Tako postoje svjedočenja koja govore o kolektivu kao zločinačkom, ne shvatajući da upravo takav nastup stvara odbijanje i neprihvatanje i veće podjele u samom društvu.

Drugi koji su inicirali pitanje Dretelja su oni koji su shvatili koliko ovo, ustvari, predstavlja problem polarizacije društva i koji su pokušavajući razbiti ovu polarizaciju, pokretali niz inicijativa. Jedna od najpoznatijih inicijativa „Jer me se tiče“ imala je projekat „Na putu ka moru“, kroz koji je bila namjera da se od Sarajeva prema moru obilaze logori: Hadžići, Čelebići, Jablanica i Dretelj.³⁷ Naravno, inicijatori i učesnici ovog projekta su nevladine organizacije i perspektivni mladi ljudi koji nisu infiltrirani u neke partijske sisteme, te nisu podložni utjecajima etnonacionalnih realnosti.

---

³⁷ „Građanska inicijativa „Jer me se tiče“ organizovala je „Put ka moru“ - jednodnevnu posjetu logorima na putu od Sarajeva prema Jadranu u kojima su bili zatočeni civili različitih nacionalnosti tokom posljednjeg rata u BiH. – Učesnici „Put ka moru“ razumiju da je iskreno pomirenje moguće jedino kroz suočavanje s prošlošću i iskreno priznanje patnji žrtava. Jednostavno rečeno-„da budemo ljudi“ – istaknuo je jedan od aktivista-učesnika „Put ka moru“ - <http://faktor.ba/aktivisti-inicijative-jer-me-se-tice-obisli-bivse-logore-iskreno-pomirenje-moguće-jedino-kroz-suocavanje-s-prosloscu/>, pristupljeno, 10. 08. 2015.

Jedna od najvažnijih parola koje su ovi mladi ljudi plasirali u medijima su „često čujemo kovanicu ‘da se ne zaboravi’ u svim medijima i generalnoj javnosti u BiH. Ta kovanica mora imati samo jedno značenje – ne smijemo zaboraviti zločine i žrtve, kako se takve užasne stvari nikada, nikome i nigdje ne bi ponovile, a pogotovo ne na Balkanu, koji je umoran i izmrcvaren od svih ratova 20. vijeka, te željan mira i blagostanja“.³⁸ U inicijativi „Jer me se tiče“ izbačeni su etnonacionalni predznaci i fokus je samo na zločinu i žrtvama, koliko je to moguće.

Današnje društvo u Bosni i Hercegovini gleda na sve događaje kroz etnonacionalnu prizmu koja je pod dugogodišnjim utjecajem postala dio njih samih, te u tu svrhu ovi polarizirani događaji u većoj ili manjoj mjeri utječu na kreiranje mišljenja jednog pojedinca.

Naime, kada s druge strane uzmemo hrvatski etnički korpus kao jedinku koja okuplja oko sebe sve one koji se osjećaju Hrvatima u Bosni i Hercegovini, bez obzira kolikim stupnjom kolektiviteta vežu za sebe pojedinca, možemo reći da se Dretelj kao logor i mjesto stradanja ignorira.³⁹ Naravno, ne postoji niti jedna inicijativa od vlasti ili stranaka „s hrvatskim predznakom“ u vezi sa Dreteljom, da se Dretelj kao zločin osudi ili da se osudi individualno djelovanje u samom logoru. Upravo ovakav stav aktualne politike vjerovatno je rezultat toga što je velika većina hrvatskog puka vjerovala u

---

³⁸ V. <http://faktor.ba/aktivisti-inicijative-jer-me-se-tice-obisli-bivse-logore-iskreno-pomirenje-moguće-jedino-kroz-suocavanje-s-prosloscu/>.

³⁹ Da bismo bolje razumjeli ovu problematiku trebali bismo obratiti pažnju na istraživanje koje je provedeno nad stanovništvom Vukovara, i koje bi bilo zanimljivo kada bi ga proveli nad stanovništvom nekog grada u Bosni i Hercegovini, gdje bi se dobila skala koja „...nudi podatak o visini pozitivnog i negativnog socijalnog samopoštovanja o tome kako osoba doživljava da drugi percipiraju grupu kojoj pripada te koliko je ta grupa uopće važna za njeno samopojmanje.“ - Jelić, Margareta (2009): Istraživanje identiteta -Validacija hrvatske verzije; Skale socijalnog samopoštovanja, u: Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes, Zagreb, 237.

nedužnost tuženika pred Haškim tribunalom u slučaju „Prlić i ostali“.⁴⁰

Trenutno jedina osuda ovog događaja dolazi od bošnjačkog i srpskog etnosa. Jedini koji su obilježavali godišnjicu zatvaranja logora Dretelj su, ustvari, logoraši iz Dretelja.⁴¹ Na posljednjem obilježavanju godišnjice zatvaranja nije im dozvoljen ulazak u logor Dretelj.⁴² Ako s druge strane uzmemo izjave zvaničnika ili predstavnika hrvatske etnonacionalne realnosti možemo vidjeti ko je to pod njenim utjecajem i u njenom interesu iznosio mišljenje o ovim dešavanjima koja su imala polarizacijsko dejstvo.

Tako je u tom smjeru postojalo i niz polarizirajućih poruka koje su plasirali hrvatski prvaci, a koje su imale za cilj utjecati na kolektiv.⁴³ Upravo ovakvo negiranje ili prešućivanje od hrvatskog

---

⁴⁰ „Žrtve "Herceg-Bosne" su poslije 20 godina očekivale pravdu, dok su bh. Hrvati mahom, kao i njihovi predstavnici, vjerovali da su Prlić i ostali nevini. U crkvama u Bosni i Hercegovini, pa i u nekim biskupijama u Hrvatskoj, svećenici su pozvali vjernike da se mole za optužene.“ - <http://24sata.info/vijesti/bosna-i-hercegovina/150829-hag-prlic-i-ostali-proglaseni-krivim-osudjeni-na-111-godina-zatvora.html>, pristupljeno 10. 08. 2015.

⁴¹ V. <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/obiljezana-21-godisnjica-zatvaranja-logora-dretelj-borili-smo-se-za-kap-vode>;
<http://www.federalna.ba/bhs/vijest/109083/Vijesti%20u%2022>;
<http://www.bhrt.ba/vijesti/bih/prvo-obiljezavanje-godisnjice-zatvaranja-logora-dretelj/>.

⁴² V. <http://www.avaz.ba/clanak/138613/na-obiljezavanju-godisnjice-bivsim-logorasima-zabranjen-ulazak-u-dretelj?url=clanak/138613/na-obiljezavanju-godisnjice-bivsim-logorasima-zabranjen-ulazak-u-dretelj> i „Za zločine u Dretelju pred Haškim sudom prvostepeno su osuđeni čelnici Herceg-Bosne u slučaju Prlić i ostali.“ - <http://www.radiosarajevo.ba/novost/166850/muciliste-u-capljini-godisnjica-od-zatvaranja-logora-dretelj>.

⁴³ „Sisački biskup Vlada Košić je u pismu svećenicima napomenuo kako Haško tužiteljstvo za šetoricu Hrvata iz BiH traži kaznu od ukupno 220 godina zatvora, upozorivši da to „nije presuda samo šestorici Hrvata, nego svim Hrvatima i Hrvatskoj“. Svoje uvjerenje da su Prlić i ostali nevini u ponedjeljak navečer je izrazio i predsjednik Federacije BiH Živko Budimir. On je kazao da bi zločini bili i veći da „tih ljudi nije bilo“ te priznao da je i sam molio u crkvi za njihovo

korpusa stvara još veći animozitet među Bošnjacima i potencira ovaj slučaj, što opet stvara nepotrební naboj između etnosa. Kada je, s druge strane, riječ o pojedincu koji se oslobodio utjecaja kolektiva, vidljiva je velika doza prihvatanja zločina kao zločina bez potrebe isticanja etničkog predznaka počinioca ili žrtve, što je opet bitan element u samom procesu memorizacije, kao kompleksnom procesu koji stvara polarizaciju i koji joj je podložan.

Grabovica kao rezultat jedne etnonacionalne realnosti kroz različite etnonacionalne prizme u procesu sjećanja

U trećem primjeru ćemo na isti način kao i sa Dreteljom prikazati memorizaciju ratnih događaja putem narativa kroz primjer Grabovice, koja se desila u bošnjačkom etničkom korpusu. Naime, kada pogledamo primjer Grabovice možemo uočiti i neke poveznice s Dreteljom. I jedan i drugi primjer nam pokazuju okrutno ponašanje pripadnika jedne etničke grupe prema drugoj, samo zbog etničkih razlika.

Grabovica je jedno manje mjesto koje se nalazi na putu M17 u blizini Jablanice, koje je u predratno vrijeme većinski bilo naseljeno hrvatskim stanovništvom. Nakon razdvajanja hrvatskog i bošnjačkog korpusa, dolina Neretve je, zajedno sa područjima prema Bugojnu, trebala biti preuzeta od HVO-a u akciji „Neretva

---

oslobađanje. Članovi Hrvatskog svjetskog kongresa su, također, uputili poziv za molitvu i post uoči presude Hrvatima“. (v. <http://24sata.info/vijesti/bosna-i-hercegovina/150829-hag-prlic-i-ostali-proglaseni-krivim-osudjeni-na-111-godina-zatvora.html>)

93“ i stavljena pod kontrolu Armije RBiH⁴⁴. Nakon osvajanja ovih područja, Armija RBiH dobija nalog da se vojska smjesti u malo selo Grabovica koje je ostalo odsječeno od bilo kakvih većih gradskih središta kakav je Mostar ili Jablanica.

U narednim danima, počeo je pristizati veliki broj pripadnika Armije RBiH. Tako odmah nakon dolaska pripadnika Prvog korpusa Armije RBiH iz jedinice 9. brdske brigade počinju krađe i nedisciplina, da bi u noći 8. i 9. septembra pobile nedužne civile hrvatske nacionalnosti.⁴⁵ Kako se ovaj događaj desio u dijelu koji je bio pod nadležnosti Armije Republike Bosne i Hercegovine, a koja je u tom trenutku bila pod nadzorom Sefera Halilovića, njemu se sudilo zbog komandne odgovornosti.⁴⁶ Naravno, u ovo vrijeme postojali su oni koji su željeli zataškati ovaj slučaj.⁴⁷

Za vrijeme rata i poslije rata teško se u bošnjačkoj etničkoj realnosti pokretala tema Grabovice. U kasnijim godinama, kada su ovu temu inicirali hrvatski korpus, same porodice stradalnika ili razne nevladine organizacije, počelo je polako i njezino

---

⁴⁴ Mediji koji spominju akciju „Neretva 93“, v. <http://www.vecernji.ba/kada-ce-zlocinci-odgovarati-za-masakr-u-grabovici-324803> i <http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/da-se-ne-zaboravi-pokolj-u-grabovici-9-rujna-1993-80066>.

⁴⁵ Ne postoji tačno utvrđen broj stradalnika – pronađena su tijela samo 14 ljudi, ali prema svjedočenjima i podacima o nestalim, tih noći su ubijena 33 civila.

⁴⁶ Sefer Halilović je za ovaj zločin bio optužen da je odgovoran po komandnoj odgovornosti, ali je oslobođen optužnice, v. <http://www.slobodnaevropa.mobi/a/863816.html>.

⁴⁷ „Po izvršenju ovog pokolja, general Vehbija Karić izdao je naredbu Zulfikaru Ališpagi - Zuki da se blokira cijelo područje Grabovice kako se ne bi saznalo za učinjeno zlodjelo, na način da se postave punktovi ispred i iza Grabovice, da se ne može saznati ništa o masakru - ni policija ni UNPROFOR ni mediji, tako da nitko nije mogao ući u Grabovicu. Zločin se pokušao sakriti bacanjem leševa u Neretvu, tako da je hrvatskoj strani pri jednoj razmjeni predano samo 11 tijela.“ - <http://www.vecernji.ba/kada-ce-zlocinci-odgovarati-za-masakr-u-grabovici-324803> pristupljeno 10. 08. 2015.

rasvjetljavanje. Mediji su, kao i vlasti, dosta zanemarivali ovaj zločin, te je on do danas ostao jedan od neriješenih događaja u Bosni i Hercegovini, posebno ako uzmemo u obzir toliki broj nestalih osoba prilikom ovog zločina, kojima se ni danas ne zna trag. Naravno, postojale su indicije da je sami vrh Armije RBiH, zajedno sa bošnjačkim političkim opcijama radio u smjeru odvajanja ova dva etnička elementa.

Da li je Grabovica jedan od tih polarizatora kojima je bio zadatak da odvoji ova dva etnička elementa, nije nam poznato, ali ono što je vidljivo jeste da je Grabovica postala jedan od bitnih „polarizatora“ zbog kojega će hrvatsko stanovništvo imati antagonalan ili neprijateljski pogled na bošnjački narod te utjecati na odvajanje ova dva etnosa. Da ovo ne bi bila samo naša pretpostavka, postojao je niz primjera o smjeru politike u bošnjačkom korpusu u vremenu razdvajanja hrvatskog i bošnjačkog etnosa.⁴⁸ Naravno i politika tadašnjeg bošnjačkog korpusa je išla u tom smjeru, tako da se potenciranjem religije u ovom sukobu stvorila nepremostiva barijera između Muslimana (Bošnjaka) i onih „drugih“.⁴⁹

---

⁴⁸ „Once over American support had been secured and a military balance of sorts was established, the Bosnian Muslims were mainly preoccupied with maintaining the territorial and political integrity of the state. The SDA, nevertheless, no longer hid its aspiration to have a Muslim-dominated state. Several Bosnian Muslim officials appealed openly for a more Islamic society and the SDA removed all Croat and Serb officers from the commands of six of the seven corps of the Army of Bosnia and Herzegovina (ABH). Considering that most of the Bosnian Muslims were proponents of a secular society, the rise of this type of “Bosniak” nationalism threatened the very people it claimed to protect. It also restricted the support of moderate Bosnian Croats and Serbs for the SDA’s struggle for a united Bosnia“ – Tzifakis, Nikolaos (2007): The bosnian peace proces: The power – sharing approach re-visited, Institute Of International Relations, Prague, 6.

⁴⁹ „During the civil war, the Bosnian Muslims benefited from the assistance of some 3,000 volunteers who had come from Islamic countries to fight in ABH.

U kasnijim godinama, zločin u Grabovici se spominjao samo u danima oko godišnjice zločina ili kada je bila riječ o suđenju Seferu Haliloviću. Ovaj zločin je apsolutno zanemaren, te se samo mali broj ljudi koji su u vezi sa ovim mjestom trudi da se ovaj zločin ne zaboravi. Do danas je optuženo pet ljudi, ali niko po komandnoj odgovornosti.⁵⁰ Osim toga, postoji niz malverzacija u vezi sa istragom koja je pokrenuta u samim danima rata, kako bi se zločin ili umanjio ili zataškao.

Postoji niz dokaza o ovom događaju - svjedočenja preživjelih, rezultati obdukcija izvršenim na tijelima stradalnika.⁵¹ Svirepo ubijanje nedužnog stanovništva dovelo je do toga da je i danas ovo mjesto prazno i sablasno, jer ne postoji niti jedan povratnik hrvatske nacionalnosti. Ovaj zločin je izuzetno polariziran i negativno nabojen prema hrvatskom stanovništvu što je rezultiralo da hrvatsko stanovništvo zaobilazi ovaj prostor, čime se stvorilo etnički čisto područje. Kako je prethodno istaknuto, mediji su jedan od glavnih polarizatora u društvu, stoga je potrebno navesti i primjere prikazivanja ovog događaja kroz prizmu medija, koji su

---

Once the war was over, the Islamic fighters were given Bosnian citizenship and passports and were allowed to occupy the vacant properties of Croat and Serb displaced persons (ICG, 2001b: 10–12). - – Tzifakis, Nikolaos (2007): The bosnian peace proces: The power – sharing approach rovisited, Institute Of International Relations, Prague, 6.

⁵⁰ „Za zločin u Grabovici do sada su na domaćim sudovima osuđena peterica bivših pripadnika Armije BiH. Enesa Šakraka je Županijski sud u Sarajevu osudio na 10 godina zbog ubojstva Ljubice i Mladenke Zadro, a Mustafu Hotu na devet godina zbog ubojstva Pere i Dragice Marić. Županijski sud u Mostaru osudio je na po 13 godina Nihada Vlahovljaka, Harisa Rajkića i Seada Karagića zbog ubojstva troje članova obitelji Zadro i to Ivana, Matije i Mladena. Za zločin u Grabovici sudilo se bivšem generalu Armije BiH Seferu Haliloviću, no Haški sud oslobodio ga je optužbi, navevši u presudi: "vojna operacija Neretva 93. uopće nije postojala.“ - <http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/da-se-ne-zaboravi-pokolj-u-grabovici-9-rujna-1993-80066>, pristupljeno 10. 08. 2015.

⁵¹ V. <http://tacno.net/novosti/20-godina-od-stravicnog-zlocina-u-grabovici-krv-mladenke-zadro-nista-ne-moze-opratii/>.

opet pod ingerencijom vlasti, a samim tim i političkih opcija. Naime, kada uzmemo „glavne“ medijske kuće sa svojim izvještajima o ovom događaju, možemo vidjeti i cijeli spektar naboja u prilogu izvještavanja.⁵²

U ovom spektru naboja fokus je na nacionalnoj opredijeljenosti počinioca i žrtve. Tako da kada se govori o ovom zločinu, zapravo se govori o masakru Bošnjaka nad Hrvatima. Zločin kao zločin se gotovo uvijek stavlja u drugi plan. Ovo je u biti glavni polarizator u društvu, ali rezultat stvorenih realnosti s bošnjačke i hrvatske strane koje su i stvorile ovakvu percepciju stanovništa. S druge strane, ovo nedužno stanovništvo i jest ubijeno samo zato što je bilo druge etničke pripadnosti, u ovom slučaju hrvatske.

Naravno, tu je i niz političkih igara koje su trebale ovom događaju dati još veći politički naboj, osim onog potrebnog etničkog, pa se tako kroz medije provlačila i priča o političkim pozadinama ovog zločina. Prema jednoj strani ovo je politički plan protjerivanja hrvatskog stanovništva iz područja Bugojna, preko doline Neretve i sve prema Mostaru.⁵³ Prema nekim drugim, krivci su se tražili u samom vrhu Bosne i Hercegovine, koji je u smislenom planu podjele teritorija isplanirao ovaj zločin, kako bi

---

⁵² Načini izvještavanja o masakru u Grabovici u pojedinim medijima, v. 1. <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/josipovic-u-grabovici-zlocin-nema-nacionalnost/94490>, 2. <http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/da-se-ne-zaboravi-pokolj-u-grabovici-9-rujna-1993-80066>, 3. <http://www.vecernji.ba/kada-ce-zlocinci-odgovarati-za-masakr-u-grabovici-324803>, 4. <http://tacno.net/novosti/20-godina-od-stravicnog-zlocina-u-grabovici-krv-mladenke-zadro-nista-ne-moze-opratii/>, 5. <http://www.klix.ba/vijesti/bih/potvrđene-kazne-za-ratni-zlocin-u-grabovici/081021051>.

⁵³ V. <http://www.vecernji.ba/kada-ce-zlocinci-odgovarati-za-masakr-u-grabovici-324803> i <http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/da-se-ne-zaboravi-pokolj-u-grabovici-9-rujna-1993-80066>.

lakše odvojio hrvatski i bošnjački korpus.⁵⁴ Koliko je ovo istina teško je prosuditi, ali je vidljivo da ovakvi politizirani natpisi u medijima imaju svoju svrhu.

Osim ovih standardnih polarizatora u medijima, tu su i rijetki pokušaji depolarizacije ovog, ali i drugih zločina, jer je spominjan u globalu. U tom smjeru je predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović, obraćajući se prisutnima na mjestu stradanja grabovičkih civila, rekao: "Najvažnije je da su svi prihvatili načela da zločin nema nacionalnost i da je zločinac svatko onaj tko je počinio zločine bez obzira kojoj formaciji pripadao te da mora za to odgovarati, za ubijene i nestale".⁵⁵ Ovo je bitna stavka koju mi u radu pokušavamo provući - da se potenciranjem etničkih, nacionalnih, političkih ili drugih polarizatora stvara još veća polarizacija u stanovništvu, tako da ona i dalje podupire spomenute kreirane realnosti, ali i dobiva njihovu potporu.

Može se primijetiti da su mediji koji su više pod utjecajem realnosti iz koje dolaze, više pristrasni i veći polarizatori od onih koji pokušavaju da se neutraliziraju u tom smislu. Osim ovoga, tu je bitan i lični stav autoriteta kao što je Ivo Josipović koji shvata problem polariziranosti stanovništva u etničkom smislu. Naravno, s druge strane, može se vidjeti cijeli spektar političkih autoriteta sa bošnjačke ili hrvatske strane, koliko su u biti dio stvorenih realnosti ili nisu, u zavisnosti od naboja koje koriste, osvrćući se na zločine kao što je ovaj u Grabovici.

---

⁵⁴ Sefer Halilović, „Plan o masakru u Grabovici morao je biti osmišljen u glavama ili Izetbegovića ili Alispahića, a Delić je naknadno uveden" - http://www.sense-agency.com/tribunal_%28mksj%29/sefer-halilovic-zlocin-u-grabovici-je-osmislio-izetbegovic.25.html?news_id=2915, pristupljeno 12. 08. 2015.

⁵⁵ V. <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/josipovic-u-grabovici-zlocin-nema-nacionalnost/94490>.

Rezultati prethodno opisanih procesa i alternativno rješenje

Kada na samom kraju pogledamo na događaje koje smo opisivali, možemo da se osvrnemo i na to koji je rezultat memorizacije ovih ratnih događaja u globalu. Naravno, tu imamo polarizaciju koja je odvojila etničke skupine i čak 20 godina poslije rata i dalje žive u odvojenim etnonacionalnim cjelinama. Upravo je ovo rezultat stvoren načinom memoriziranja ratnih dešavanja pomoću kojeg se usvajanjem etničko nabojenih narativa, izvršila polarizacija stanovništva. U konačnici, sjećanja na ove događaje kod običnog stanovništva utječu na njegovo mišljenje koje ostaje unutar granica stvorenih memorizacijom polariziranih narativa i tako stvaraju začarani krug u kojem stvorena etnička realnost sa svojim institucijama, izlazi kao najveći pobjednik.

Naravno, tu je niz drugih stvari koje se vežu za posljedicu memorizacije ratnih događaja i polarizaciju stanovništva. Naime, većina političkih stranaka preko pojedinaca iz svojih stranaka, u prvom redu potencira nacionalno obojene narative kada je to bitno i kada može da oblikuje mišljenje pojedinca. U tu svrhu jedan od glavnih događaja koji je preko polariziranih narativa pokušao da se ostvari je popis stanovništva⁵⁶ Bosne i Hercegovine, kao i svi važniji događaji na koje se preko polariziranih narativa okreće i usmjerava obično stanovništvo da misli onako kako polarizator želi.

---

⁵⁶ Armakolaslouniss, Ioanis and Maksimović, Maja (2013): Memory and the uses of wartime post in contemporary Bosnia and Herzegovina: The case of the Bosniak campaign for the October 2013 population census, Science and Society (Επιστήμη και Κοινωνία), Thessaloniki.

Kada se sa druge strane osvrnemo na sami proces memorizacije, ono što je najbitnije i što se kroz cijeli rad provlačimo je upravo polarizacija stanovništva koja je uvjetovana samom memorizacijom, odnosno kulturom sjećanja. U tom smislu važno je primijetiti da su pojedinci koji plasiraju polarizirane narative među ljudima, ali i u medijima, oni koji žele da imaju utjecaja u memorizaciji ratnih događaja. Upravo na ovakav način oni održavaju stanje onakvim kakvo je već duži niz godina. Iz tih razloga, mediji koji su pod većim utjecajem stvorenih etnonacionalnih realnosti, plasiraju obojene narative kako bi se oni duboko ukorijenili u stanovništvo.⁵⁷

Jedan od glavnih razloga je način memoriziranja događaja, tako da, ako se na nekom zločinu stvori naboj u etničkom smislu, taj memorizirani događaj će u glavama stanovništva kroz kasnija vremena utjecati na kreiranje mišljenja onog koji je taj događaj na taj način memorirao. To znači da je vladajućim etnonacionalnim stukturama bitno da se ratni događaji putem etnički polariziranih narativa memoriše ili pamti kao zločin jedne etničke skupine nad drugom, ali nikako samo kao zločin. Pitanje je šta bi se stvorilo u javnom diskursu kada bi mediji izvještavali o zločinima kao zločinima, bez ikakvog političkog ili etničkog naboja i koliko je to, ustvari, moguće u društvu Bosne i Hercegovine koje je duboko polarizirano, pa traži onaj suprotni naboj i krivca u svemu, bez obzira da li je to sport, nauka ili obična izjava pojedinca. Jedini koji rade na kulturi sjećanja su, ustvari, nevladine organizacije i cjelokupan nevladin sektor.

---

⁵⁷ Kada mislimo na medije, u biti mislimo i na one koji imaju kontrolu nad medijima u Bosni i Hercegovini. U prvom redu to su političke partije kojima je medij, ustvari, produžena ruka.

Sada kada uzmemo u obzir sam proces memorizacije, jedno od najvažnijih pitanja je pitanje „da li je prilikom memorizacije zločina na njih nužno gledati kroz prizmu moralnog dobra ili lošeg?“ Kada ovo uzmemo u obzir, shvatamo njegovu važnost prilikom memorizacije, odnosno samog sjećanja na zločin, s obzirom na to da je upravo način memoriziranja događaja kroz dobro ili loše, jedan od glavnih polarizatora u društvu. S druge strane, nužnost gledanja kroz prizmu dobrog i lošeg je u stvari borba sa onim nehumanim u nama samima i zamjenom za ono nešto humanije. Na taj način, kada označimo događaj kao loš ili dobar, vjerovatno omogućavamo budućim generacijama da se distanciraju i odaberu ono što za njih u datom trenutku odabire njihov moral, kao nešto bitno ili nebitno za društvo u cjelini. Ovo je možda nužnost historijskog procesa i mijenjanja ljudske svijesti.

Nešto što se također nameće kao važno je i socijalno ili lično poštovanje pojedinca. Tako se, razbijanjem etnički polariziranih realnosti, a samim tim i polariziranosti stanovništva, pojedinac odvaja od grupe i njenog utjecaja. Kod utjecaja grupe najvažnije je samopoštovanje, jer time pojedincu nije potrebno tražiti poštovanje putem grupe.⁵⁸ Ovo bi dovelo do individualnog mišljenja koje nije kontrolirano grupom što bi uvelike utjecalo na proces memorizacije, a samim tim i polarizacije stanovništva, te doprinijelo procesu pomirenja kroz složen proces kulture sjećanja.

---

⁵⁸ „Unutar teorije socijalnog identiteta konstrukt samopoštovanja dobio je središnju ulogu u objašnjenju međugrupne diskriminacije. Nadalje, teorija socijalnog identiteta naglasila je razliku između osobnog i socijalnog identiteta te tako pokušala izbjeći objašnjenja grupnih procesa i međugrupnih odnosa u odnosu na osobine pojedinca. No, u provjeravanju pretpostavki te teorije, zbog nedostatka mjera socijalnog samopoštovanja, pretežno se upotrebljavaju mjere osobnog samopoštovanja.“ - Jelić, Margareta (2009): Istraživanje identiteta - Validacija hrvatske verzije; Skale socijalnog samopoštovanja, u: Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes, Zagreb, 237.

Jedna od stvari koje mogu utjecati na depolarizaciju stanovništva upravo je iniciranje i insistiranje na gledanje na zločine iz neetničke perspektive i gledanje na zločine na onaj zaboravljeni, humani način. Svijest današnjeg stanovništva u Bosni i Hercegovini je, što se tiče morala, napredovala. Tako se danas mlađe generacije zgražavaju nad zločinima kada se zločini prikazuju bez etničkih oznaka i kada kolektivni utjecaj oslabi. U biti, možda je potrebno iniciranje kroz medije da je etnička identifikacija stvar lične prirode, a ne stvar društva, jer kada ona postane stvar društva, onda društvo preuzima kontrolu nad pojedincem. U suprotnom, pojedinac je samo gospodar svoga, kroz ograđivanje od grupe i stvaranje sopstvenog, mišljenja koje ne podliježe grupnim filterima.

U tu svrhu kompletne državne institucije trebaju kazniti pojedinca i preko zakonodavnih institucija rješavati pitanje polariziranosti stanovništva sankcionisanjem plasiranja polariziranih (politiziranih) narativa. Ovo bi jasno dalo do znanja pojedincima koji plasiraju polarizirane narative u svrhe manipuliranja stanovništvom, da će bilo kakav oblik manipulacije stanovništvom, preko stvorenih polarizatora, biti sankcionisano. Tako postoji velika vjerovatnoća da bi se vremenom izvršila neutralizacija stanovništva, a samim tim i kruženje polariziranih narativa bi se svelo na minimum.

Memorizacija je, zapravo, proces koji je podložan vremenskom ciklusu, tako da vremenska distanca diktira gledanje na pojedini događaj iz različitih uglova. Ovo u biti znači da svijest ljudi u najvećoj mjeri utječe na proces memorizacije i polarizacije, ali i gledanje na neki događaj, bez obzira na njegovo memorisanje u glavama običnog stanovništva. To znači da memorizacija ili sjećanje nije fiksno i da ono ovisi o vremenskoj distanci i svijesti

pojedince. U tom smjeru, jasno nam je da pojedini memorizirani događaji nisu fiksno memorirani u glavama ljudi kao dobri ili loši, nego oni mogu da promijene formu napredovanjem svijesti.

Veće angažovanje akademske zajednice u rješavanju ovog problema bilo bi od krucijalne važnosti. Naime, nauka mora preuzeti na sebe veću odgovornost i postaviti se kao vodilja u bosanskohercegovačkom društvu. Tako bi veća angažovanost obrazovanja na rješavanju ovog problema kroz mlađe generacije riješila nametnuti problem. Upravo na taj način bi nauka trebala preuzeti glavnu riječ u društvu i biti onaj koji određuje kojim smjerom društvo treba da se kreće. U poziciji u kojoj se nalazi Bosna i Hercegovina, gdje glavnu riječ drže političke partije, to apsolutno nije moguće. Na kraju krajeva, razlika između razvijenih i manje razvijenih državnih organizacija je upravo u tome da nauka vodi glavnu riječ i da su političke stranke samo izvršioc i progresivnih ideja koje su kroz nauku prihvatljive kao dobre za društvo, a ne obratno kao što se danas dešava u Bosni i Hercegovini.

To bi značilo da nikada političke stranke ne smiju da određuju što je to što će mlađe generacije učiti u školama. Ovdje imamo problem historije, jer ove stvorene etničke realnosti kroz svoje institucije određuju šta će se u školama učiti. Tako imamo tri vrste historija, odnosno tri pogleda na događaje.⁵⁹ Ovo znači da se jednim te istim historijskim događajem - gledanjem iz različitih etnonacionalnih realnosti koje su stvorile tri historije, odnosno ove realnosti, kroz institucije kojima upravljaju - utječe na memorizaciju ratnih događaja. Upravo zbog toga je važno imati osjetljiv pristup ovakvim temama, posebno kada se prikazuju događaji iz prošlosti.

---

⁵⁹V. <http://www.justice-report.com/bh/sadr%C5%BEaj-%C4%8Dlanci/razli%C4%8Dite-verzije-historije-u-%C5%A1kolama>.

Tako je povezivanje negativnog sa nekim etničkim ili nekim drugim predznakom, dosta opasno u ovako polariziranom i podijeljenom društvu. Kada se to pak radi sa nekim pozitivnim predznakom, onda imamo sasvim drugi efekat.

Literatura

1. Armakolaslounniss, Ioanis and Maksimović, Maja (2013): Memory and the uses of wartime post in contemporary Bosnia and Herzegovina: The case of the Bosniak campaign for the October 2013 population census, Science and Society (Επιστήμη και Κοινωνία), Thessaloniki.
2. Avineri, Shlomo (2014): Marksizam i nacionalizam, Ustavi u vremenu krize: Postjugoslovenska perspektiva: Zbornik radova, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd.
3. Doubt, Keith (2003), Sociologija nakon Bosne, BuyBook: Sarajevo u: Miković, Milanka (2003): Sociologija nakon Bosne, OSVRTI – PRIKAZI, PREGLED - časopis za društvena pitanja, Sarajevo.
4. Goldstein, Ivo (2013): Granica na Drini – Značenje i razvoj mitologema, u: Historijski mitovi na Balkanu: Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo.
5. Jelić, Margareta (2009): Istraživanje identiteta - Validacija hrvatske verzije; Skale socijalnog samopoštovanja, u: Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes, Zagreb.
6. Pejanović, Mirko (2012): Društveno-istorijski značaj referenduma iz 1992. godine za razvoj državnosti Bosne i Hercegovine, PREGLED - časopis za društvena pitanja, Sarajevo.
7. Popov Momčinović, Zlatiborka (2014): Procesi pomirenja u BiH: Radna/e perspektiva/e, Trauma Pamćenje Ozdravljenje – Trauma Memory Healing: Zbornik radova, Nacionalna i Univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
8. Ramiz, Tiro, (2005): Dretelj na vratima džehenema, Udruženje logoraša Mostar, Mostar.

9. Solakova, Plemena (2013): Gender perspectives on the Bosnian war 1992 – 1995, u: Gender and Conflict, Paris.
10. Tzifakis, Nikolaos (2007): The bosnian peace process The power – sharing approach re-visited, Institute Of International Relations, Prague.

Web izvori:

1. <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/josipovic-u-grabovici-zlocin-nema-nacionalnost/94490>.
2. http://www.sense-agency.com/tribunal_%28mksj%29/sefer-halilovic-zlocin-u-grabovici-je-osmislio-izetbegovic.25.html?news_id=2915.
3. <http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/da-se-ne-zaboravi-pokolj-u-grabovici-9-rujna-1993-80066>

